

POLITIČNA EMIGRACIJA V TRSTU IN VPRAŠANJE
SAMOSTOJNE SLOVENIJE – PRIMER FRANC JEZA*Jure RAMŠAK*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper,
SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: jure.ramsak@zrs.upr.si*IZVLEČEK*

Avtor po seznanitvi z idejo samostojne Slovenije, ki je nastala v krogu Lamberta Ehrlicha pred drugo svetovno vojno in se po vojni razširila med delom slovenske politične emigracije, predstavi politični in publicistični angažma političnega emigranta Franca Jeza, ki je v Trstu vodil Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo. V članku je prikazana kritika jugoslovanstva, socializma, ideja o samostojni slovenski državi ter ustroj slovenske družbe, kot si ga je zamislil Jeza najprej v člankih, objavljenih v emigrantskih independističnih glasilih, kasneje pa v seriji publikacij, ki jih je sam uredil. Prikazani so tudi nadzor nad njim in poskusi »pasivizacije«, ki jih je Služba državne varnosti opravljala zaradi stalnih poskusov razširjanja njegovih tiskovin v Slovenijo.

Ključne besede: Franc Jeza, AONS, SDG, Slovenija, politična emigracija, nacionalni programi, nacionalizem

L'EMIGRAZIONE POLITICA A TRIESTE E LA QUESTIONE DELLA
SLOVENIA INDIPENDENTE – IL CASO DI FRANC JEZA*SINTESI*

Prendendo le mosse dall'idea di una Slovenia indipendente, germogliata nella cerchia di Lambert Ehrlich prima della seconda guerra mondiale e diffusasi nel dopoguerra in un settore dell'emigrazione politica slovena, l'autore presenta l'impegno politico e publicistico del fuoruscito Franc Jeza, animatore a Trieste del Comitato d'azione per la Slovenia indipendente. Al centro del contributo vi sono la critica dello jugoslavismo, del socialismo, l'idea di uno stato sloveno indipendente e la struttura della società slovena prefigurata da Jeza, prima, negli articoli pubblicati negli organi indipendentisti dell'emigrazione politica, successivamente, in una serie

di pubblicazioni nelle quali figurava come curatore. Vengono presentati anche il controllo esercitato su di lui e i tentativi di »passivizzazione« intentati dal Servizio di sicurezza nazionale sloveno per scoraggiare la diffusione dei suoi stampati in Slovenia.

Parole chiave: Franc Jeza, AONS, SDG, Slovenia, emigrazione politica, programmi nazionali, nazionalismo

UVOD

Po osamosvojitvi Slovenije je slovenska historiografija pripisovala poseben pomen pri kreaciji ideje samostojne Slovenije krogu sodelavcev Nove revije, medtem ko ostajajo državne ideje izven omenjene skupine manj poznane. Študije dejavnosti emigracije v smeri samostojne Slovenije, na potrebo katerih je opozoril že Janko Prunk (Prunk, 1992), so bile v določenih segmentih že kvalitetno opravljene (Novak, 1995; Nared, 2001; Klemenčič, 1999; 2002; Friš, 1995), medtem ko je ostala ta problematika v zamejstvu še neraziskana.

Posebno mesto gotovo predstavlja politični emigrant v Trstu, Franc Jeza, ki pa je v razsežnosti svoje politične misli ostal docela spregledan. Zaradi svojega vnetega publicističnega delovanja v neposredni sosesčini tedanje Socialistične republike Slovenije in spričo svoje usmeritve na razširjanje ideje o nujnosti osamosvojitve v Sloveniji je pritegoval veliko pozornost Službe državne varnosti, ki ga je obravnavala pod zgovornim kodnim imenom »Separatist«. Dejstvo, da je kot nekdanji aktivist Osobodilne fronte uspel okrog sebe zbrati širok krog sodelavcev iz politične emigracije in tudi avtorje iz Slovenije, ga gotovo uvršča med zanimivejše akterje razvoja slovenske independistične misli. Njegov z nacionalizmom in antijugoslovanskim sentimentom prepojen publicistični angažma je v pričujoči razpravi analiziran skozi njegove zapise v petih zbornikih, ki jih je uredil in prispeval tudi večino člankov zanje: Alternativa (1978), Iniciativa (1979), Demokracija (1980), Akcija (1981) in Neodvisna Slovenija (1983), ter skozi njegove članke v časopisu Smer v slovensko državo. Po drugi strani je njegova dejavnost predstavljena skozi prizmo analiz Službe državne varnosti, v arhivu katere pa se žal ni ohranil njegov osebni dosje.

RAZVOJ IDEJE O SAMOSTOJNI SLOVENIJI

Lambert Ehrlich in Akademski klub straža

Začetek konsistentne ideje o neodvisni slovenski državi lahko umestimo v katoliško gibanje na Slovenskem v 30. leta 20. stoletja, ko je teolog dr. Lambert Ehrlich

spričo šestojanuarske ustave in naraščajočih unitarističnih teženj v Kraljevini Jugoslaviji leta 1933 v svoji pridigi na Višarjah (t. i. »višarsko slovenstvo«) izpostavil pomen samostojne slovenske države, ki bi zaradi svojega geostrateškega položaja postala povezovalni element na stičišču treh velikih jezikovnih skupin (Godeša, 2002, 289). Prvi podpornik te ideje je bila skupina študentov pod Ehrlichovim vodstvom, ki je leta 1934 osnovala študentski list *Straža v viharju*, nato pa leta 1937 stanovsko društvo, imenovano *Akademski klub straža* (Žebot, 1990, 91). Ehrlich je zaznal primeren trenutek za realizacijo svojih idej ob okupaciji in razkosanju Jugoslavije aprila 1941, medtem ko pred tem ni zagovarjal razpada Jugoslavije (Godeša, 2002, 290). Dne 24. novembra 1941 je poslal jugoslovanski kraljevi vladi v London svoj narodni program z naslovom *Slovenski problem*, kjer je strnil svoje poglede v idejo, da je rešitev v suvereni slovenski državi in s tem odgovoril predhodnemu Natlačenovemu stališču (in kasnejšemu, v letu 1942 sprejetemu programu Slovenske zaveze) o rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja v okviru federativne Jugoslavije (Godeša, 1990, 284). Slovenski problem je kot osnovo postavil suvereno slovensko državo, ki bi se nadnacionalno povezala v konfederativno zvezo bodisi južnoslovanskih držav bodisi zvezo severnih in južnih slovanskih držav (med Baltikom, Jadrantom in Egejem, t. i. *Intermarij*), bodisi bi ostala nevtralna samostojna država, »prava Švica Vzhodne Evrope« (Godeša, 2002, 291). Iz programa Slovenski problem lahko politično ureditev bodoče Slovenije, ki bi obsegala vse slovenske etnične pokrajine, razberemo le v grobih obrisih, ko Ehrlich zahteva rešitev »zablod vsakega totalitarizma, centralizma, gospodarskega izkoriščanja po zasebnem ali državnem kapitalu in kulturnega poganstva vseh vrst« (Ehrlich v: Godeša, 2002, 307). Kljub omenjeni načelni demokratični zavezanosti Ehrlichovega programa pa Janko Pleterški ugotavlja, da je bil koncept samostojne države pri Stražarjih pred drugo svetovno vojno pojmovan kot instrument implementacije stanovske ureditve v slovenski družbi (Pleterški, 2003, 213).

Program Slovenski problem je bil javno objavljen šele po vojni leta 1950 v Kanadi, medtem ko je bilo februarja 1942 Ehrlichovo stališče povzeto v članku z naslovom »Slovenska misel vzpluj – vrzi se do nebes« v reviji Slovenija in Evropa (Godeša, 2002, 281). Dobro leto po Ehrlichovem uboju maja 1942 je okoli 200 njegovih privržencev podpisalo t. i. *Slovensko izjavo*, poleti leta 1944 pa je prevzel misel o neodvisni slovenski državi novoustanovljen *Slovenski ljudski blok* (Nared, 2001, 147). V Združenih državah Amerike je v tej smeri pod domnevnim Ehrlichovim vplivom deloval pater Kazimir Zakrajšek (Novak, 1995, 296; Godeša, 2002, 286).

Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo

Independistična ideja je ponovno oživila po drugi svetovni vojni v emigraciji, ko je Ehrlichov pristaš Ciril Žebot skupaj s somišljeniki (Jože Špindler, Ludvik Lesko-

var, Fran Erjavec in liberalec Janko Jež) v Rimu 6. aprila 1946 ustanovil *Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo* (AO) kot odgovor na neaktivnost Narodnega odbora za Slovenijo (takratni predstavniki predvojnih meščanskih strank v Italiji), ki mu je predsedoval Miha Krek, v zvezi s pripravami na mirovno konferenco o razmejitvi Jugoslavije z Italijo.¹ AO si je zadal za nalogo združitve vseh slovenskih dežel skupaj s Trstom, Gorico, Trbižem, Šmohorjem, Beljakom, Celovcem, Lipnico, Radgono in Monoštrom v suvereno in demokratično slovensko državo, medtem ko je bila odločitev o vključitvi v morebitno zvezo držav pridržana odločitvi ljudstva.² Že pred formalno ustanovitvijo odbora so pričeli s pošiljanjem spomenic, v katerih so seznanjali zaveznike s položajem slovenske narodne skupnosti na Primorskem, kasneje pa tudi s položajem na Koroškem. Zavezniški načrt Svobodnega tržaškega ozemlja so nameravali preoblikovati v širšo vmesno tvorbo antikomunističnega značaja med »italijanskim in Titovim [podaljšanim sovjetskim] imperializmom«,³ v katero bi bilo vključeno vse slovensko etnično ozemlje skupaj z mejnimi narodnostno mešanimi območji v Julijski krajini in na Koroškem in ki bi funkcioniralo kot kantonalno urejeno širše gospodarsko-prometno zaledje tržaškega pristanišča.⁴ 11. maja 1946 je AO na britansko, ameriško in francosko diplomatsko službo naslovil memorandum z opisanimi zahtevami po Trstu in Koroški, vendar slednji niso pokazali nobenega interesa za resno obravnavo predloga.⁵

Leta 1946 so v AO pričeli z izdajanjem publikacij: najprej *Znamenje ob poti*, ki so mu sledile *Slovenska država*, *Slovenia Press*, *V borbi za zedinjeno slovensko državo* (Novak, 1995, 299). Po Žebotovi selitvi v ZDA, kjer je ob Zakrajškovem posredovanju dobil zaposlitev na univerzi Dequesne in nato Georgetown, se je težišče independističnega gibanja (Štefan Falež, Dušan Humar, Ludvik Leskovar, Mirko Geratič, Slavko Novak) preselilo v severno Ameriko, kjer je v Clevelandu izšel časopis *Slovenska pravica* (1949) in za tem v Chicagu *Slovenska država* (1950, od leta 1954 dalje v Torontu), kjer so jasno naglasili lastno narodno državo kot »najpopolnejšo obliko narodne samobitnosti« (Nared, 2001, 148). Podpora samostojni Sloveniji je leta 1951 izrazilo več kot 300 podpisnikov t. i. *Slovenske izjave*, v istem letu pa so v Chicagu ustanovili gibanje *Slovenska narodna zaveza* pod začasnim predsedstvom Bogdana Novaka, ki je bilo načrtovano kot mednarodna podporna fronta AO, vendar ni zaživelo (Novak, 1995, 301).

Londonski memorandum o soglasju je poleg propada STO povzročil tudi zamrtje ideje o razširitvi slednjega na celotno slovensko ozemlje. Leta 1954 se je tako AO

1 ARS 1931, 1176, Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo (AONS), Rim, 6. aprila 1946 – na peto obletnico Slov. zasuzenja; Novak, 1995, 298).

2 ARS 1931, 1176, AONS, Rim, 6. aprila 1946 – na peto obletnico Slov. zasuzenja.

3 ARS 1931, 1176, AONS, Rim, 6. aprila 1946 – na peto obletnico Slov. zasuzenja.

4 ARS 1931, 1176, AONS, »Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo« u Rimu i njegov rad, 6. 4. 1946; cfr. Pirjevec, 2008, 364–366.

5 ARS 1931, 1176, AONS, Rad akcionog odbora za Zedinjenu Sloveniju, 24. 7. 1946.

preoblikoval v *Slovensko državno gibanje* (SDG) pod predsednikovanjem Mateja Roesmanna (Žebot, 1990, 403). Pripadniki SDG so avgusta 1955 definirali 12 sklepov o delovanju gibanja, mdr., da »hoče priboriti slovenskemu narodu uresničenje njegove naravne pravice do lastne državnosti in to v nič manjšem obsegu, kot je bodo uživali drugi svobodni evropski narodi« in da svoje delo »razvija v smeri seznanjanja mednarodnega sveta z našim obstojem ter slovensko težnjo po samostojnosti, širjenja slovenske državne zavesti med Slovenci in študija poedinih vprašanj, ki so v zvezi z ostvaritvijo politične samostojnosti« (Nared, 2001, 149–150).

Poleg severnoameriškega kroga aktivistov za samostojno slovensko državo se je močno jedro SDG razvilo tudi v Argentini, kjer so bili organizatorji Pavle Verbic, Jože Kessler in Tine Duh, ki je leta 1965 začel izdajati časopis *Smer v slovensko državo*, ki se je leta 1985 združila s Slovensko državo v Torontu (Novak, 1995, 302). Radikalnejšo linijo independistov je predstavljal krog okrog časopisa *Sij slovenske svobode* (urednik Ruda Jurčec), ki je Žebotove ideje⁶ o nadnacionalni povezavi označil kot »kapitulacijo pred Slovincem najbolj tujim in najbolj krivičnim režimom od vseh« ter vztrajal pri popolnoma samostojni in neodvisni republiki Sloveniji, saj se ta izključuje s kakršnokoli jugoslovansko federacijo (Nared, 2001, 154).

Prvak SLS Miha Krek je že ob ustanovitvi obtožil AO vnašanja razdora v emigrantske vrste in v obsodbo prepričal tudi škofa Gregorija Rožmana.⁷ Narodni odbor za Slovenijo (od leta 1971 ga je vodil Miloš Stare), v katerem je vseskozi prevladovala struja SLS, je vse do leta 1985 vztrajal na programu tranzicije iz komunizma, poimenovanem *Slovenska formula* (1960), ki je sicer dopuščal možnost osamosvojitve države na osnovi samoodločbe, vendar pa se je iz različnih razlogov (predvsem pomisleki pred nasilno dezintegracijo države) vztrajal pri enotni demokratični Jugoslaviji. Po Staretovi smrti leta 1985 je vodstvo Narodnega odbora za Slovenijo, ki se je takrat preimenoval v Slovenski narodni odbor, prevzel Rudolf Smersu. Istega leta je bila v njihovem časopisu *Svobodna Slovenija* objavljena izjava, v kateri je bilo zapisano, da »Slovenci hočemo državno samostojnost, da bo slovensko ljudstvo moglo s polno odgovornostjo odločati o svoji usodi« (Mislej, 1995, 312). Omenjena

6 Žebot se je ob politiki Kavčičevega partijskega »liberalizma« (1967–1972) približal ideji jugoslovanske konfederacije z izjavo »Za zavarovanje slovenske suverenosti« (1970). V tej usmeritvi je stavil na uradno politično vodstvo SRS v Ljubljani, ki naj bi »zavarovalo slovensko suverenost« in doseglo enakopravno soodločanje na zvezni ravni v Zboru narodov ter načelo paritetne udeležbe pri financiranju zveznih organov, v kolikor pa tega ne bi uspeli zagotoviti, bi se zatekli k odcepitvi (Nared, 2001, 152–153). Žebot se je v zvezi s tem celo želel sestati s Kavčičem, ki je pokazal precej zanimanja za njegove ideje, vendar se je načrtovan sestanek v Ljubljani spremenil v odmevno afero in očitek Kavčiču o povezovanju z emigracijo (Repe, 2009, 165–171). Po političnem obračunu s Kavčičem je SDG opustilo idejo o jugoslovanski konfederaciji.

7 ARS 1931, 1176, AONS, Gospodu dr. Mihi Kreku, Roma, Via M. Paganini 24, v imenu Akcijskega odbora za zedinjeno in suvereno slovensko državo podpisana Jože Špindler (predsednik) in Ciril Žebot (tajnik), Rim, 29. julija 1946; ARS 1931, 1176, AONS, Sukob Dr. Krek – Akcioni odbor, 24. 8. 1946.

usmeritev je kasneje narekovala stališče SNO v zvezi s procesom demokratizacije in osamosvojitve v Sloveniji.

Neodvisno od SDG je leta 1971 v Švici nastalo *Slovensko narodno predstavništvo*, ki je zavračalo kakršnokoli nadaljnjo povezavo z, tudi demokratično, Jugoslavijo; svoje politične cilje so od leta 1978 dalje razglašali v časopisu *Slovenski glas* (Nared, 2001, 156). Leta 1963 je v Avstraliji Humbert Pribac začel urejati list *Slovenski vestnik*, ki je prav tako snel na antikomunizmu in ideji odcepitve Slovenije od Jugoslavije.⁸ Ko se je leta 1983 v Sloveniji začela polemika glede skupnih programskih jeder v šolstvu, so v Avstraliji v znak protesta ustanovili *Zvezo slovenske akcije*, ki pa je bolj kot neposredno težnjo po samostojnosti izrazila zahtevo po enakopravnosti slovenskega naroda.

Ključno zbirališče in vmesna točka pred odhodom v prekomorske države za slovenske politične emigrante je bil po drugi svetovni vojni Trst. Kljub temu da se je v Trstu zbrala pomembna katoliško usmerjena slovenska emigracija (Jože Prešeren, Peter Šorli, Maks Šah, Matej Poštovan, Jože Peterlin, Vinko Beličič) – med njimi je bilo tudi kar nekaj stražarjev⁹ – o pomembni prisotnosti pristašev independistične ideje ne moremo govoriti (Volk, 1998, 96). Leta 1951 je skupina okrog Marka Javornika in Ludvika Klakočerja izdala zbornik *Tabor*, kjer je Javornik označil Jugoslavijo kot umetno tvorbo, ki ji je usojeno propasti, samostojno slovensko državo pa označil kot edino možno alternativo (Novak, 1995, 302; Volk, 1998, 96, 106). Stališča, izražena v zborniku *Tabor*, je obsodila skoraj celotna nekomunistična javnost v Trstu, tako zamejska kot emigrantska, ko so že oktobra 1951 v Katoliškem glasu objavili skupno izjavo uredništva tega tednika, Slovenske demokratske zveze, Slovenske krščansko socialne zveze in Skupine neodvisnih Slovencev, v kateri so se odločno zavzeli za demokratično jugoslovansko državo, kot »temelj same samobitnosti slovenskega naroda in porok njegovega nadaljnjega svobodnega razvoja« (Volk, 1998, 102; Jež, 1997, 180).

Med slovenskimi emigranti v Evropi se je ideja o samostojni Sloveniji razširila na začetku 60. let, ko je začel v Münchnu delovati *Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo*, ki ga je SDG prepoznal kot svoje evropske predstavnike (Nared, 2001, 151). Vzporedno z münchenskim Odborom je začel svojo aktivnost razvijati *Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo* v Trstu (1961), katerega ključna oseba je bil nedvomno Franc Jeza,¹⁰ čeprav sta Matej Poštovan in Peter Šorli smatrala Jezo kot »ekspONENTA«, v ozadju pa videla Mirka Javornika (takrat že v Washingtonu) in stražarsko gibanje.¹¹

8 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Pokret za samostojno slovensko državo Toronto – Obdelava »Separatist«, vključevanje tržaške mladine v Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo, 17. 6. 1963.

9 ARS 1931, 1176, AONS, Stražari u Trstu. Avtor »Vilko«, 27. 1. 1953.

10 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: »Gibanje za samostojno slovensko državo« – obdelava »Separatist«; anonimke »Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo« iz Trsta, 23. 2. 1963.

11 ARS 1931, 1176, AONS, Prepis pisma Petra Šorlija iz Trsta Marku Kranjcu v Rim, v katerem daje pojasnilo na Krekovo vprašanje glede možnosti obstoja Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo v

Sodelovanje med tržaškim Odborom in časopisom Slovenska država se je okrepilo po srečanju Jeze z Žebotom julija 1962.¹² Istega leta je začel Jeza s skupino svojih privržencev (France Mljač, Sergij Bandelj, Marjan [Marijan] Bajec [Bajc], Drago Štoka in Saša Martelanc) razpečevati letaka z naslovoma: »*Poslanica slovenskemu narodu za novo leto 1962*« in »*Slovenskemu narodu*« – najbolj razširjen način razširjanja je bilo zatikanje za brisalce avtomobilov z jugoslovanskimi (slovenskimi) registrskimi tablicami v Trstu – ter jih pošiljati v Slovenijo na naslove posameznih izobražencev.¹³ Anonimna pisma s pozivi, naj podprejo delo Akcijskega odbora in se kot komunisti po svojih močeh zavzamejo za pravice Slovenije v odnosu do Beograda, so poslali tudi republiškim funkcionarjem v LRS (predsednici ljudske skupščine Vidi Tomšič, predsedniku izvršnega sveta Viktorju Avblju, sekretarju za industrijo Silvu Hrastu in drugim).¹⁴ K razpečevanju letaka z naslovom »*Poslanica slovenskemu narodu za leto 1963*«, ki je še bolj radikaliziral zahteve po samostojnosti – tudi z uporabo orožja –, in letakov »*Slovenci! – to ni res*« je Jeza pritegnil tudi nekaj tržaških dijakov, ki so delili izvode po avtobusih, namenjenih v Slovenijo.¹⁵ Akciji razdeljevanja letakov, ki naj bi jih skupno natisnili 5.000 izvodov,¹⁶ je sledilo razpečevanje in razpošiljanje časopisa *Slovenska svoboda*, ki je začel izhajati v Münchnu leta 1964, posameznikom, institucijam in uredništvom revij ter časopisov v Sloveniji.¹⁷ Tržaški Odbor je v tem letu pričel tudi z akcijo zbiranja prispevkov v Slovenski osvobodilni sklad.¹⁸

Trstu, 17. 10. 1963; ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Odmevi na delovanje takoimenovanega Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo v Trstu. Sestavil Milan Gobač, 7. 1. 1964.

12 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: »Gibanje za samostojno slovensko državo« – obdelava »Separatist«; anonimke »Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo« iz Trsta, 23. 2. 1963.

13 ARS 1931, 1176, AONS, Situacijsko poročilo: Število pošiljk letakov »Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo« se je v času od 29/11-62 zmanjšalo. Sestavil Milan Gobač, 9. 1. 1963.

14 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: »Gibanje za samostojno slovensko državo« – obdelava »Separatist«; anonimke »Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo« iz Trsta, 23. 2. 1963.

15 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Pokret za samostojno slovensko državo Toronto – Obdelava »Separatist«, vključevanje tržaške mladine v Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo, 17. 6. 1963.

16 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Propagandna dejavnost Jeze Franca, vodje »Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo« v Trstu (obdelava »Separatist«). Sestavil: Dušan Perme, 28. 3. 1964.

17 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Jeza Franc organizator glasila »Slovenska svoboda«. Sestavila Marija More, 19. 10. 1964.

18 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Akcija Jeze Franca za ustanovitev »Slovenskega osvobodilnega sklada«. Sestavil: Jože Kragelj, 10. 1. 1964.

Preberi, premisli in daj naprej!

Slovenskemu narodu!

Titov režim pripravlja novo ustavo, že tretjo v petnajstih letih, s čimer dokazuje, kako „resno“ jo jemlje. Njegovi predstavniki dajejo številne izjave o tem, kaj bo vsebovala. Niti z besedico pa ni še nobeden omenil, če bo nova ustava zajamčila slovenskemu narodu — kot tudi drugim narodom v Jugoslaviji — pravico do samoodločbe.

SLOVENC!

Zavedite se, da vas hočejo beograjski oblastniki, ki so se zaradi enakih interesov povezali z velesrbskimi hegemonisti, spet prevarati! V svoji primitivni balkanski zvitosti menijo, da vas bodo „nadmudrili“ — kot pravijo temu — in da boste „pozabili“ terjati, naj vsebuje nova ustava pravico do samoodločbe, če je oni ne bodo omenili.

Slovenci, ne dajte se prevarati!
Zahtevajte z vso odločnostjo pravico do samoodločbe!
Z ustavo uzakonjena pravica do samoodločbe nam bo olajšala politični boj za neodvisnost Slovenije.

Pravice do samoodločbe in neodvisnosti nam Beograd ne more odreči, če jo bomo odločno terjali. S tem bi se razkrinkal pred vsem svetom. Če se poteguje iz demagoških razlogov za pravico primitivnih afriških ljudstev do samoodločbe, jo mora priznati tudi slovenskemu narodu, ki je imel že pred 1300 leti lastno državo kot prvi med slovanskimi narodi in ki že od takrat pripada zahodnemu kulturnemu krogu.

Če imajo pravico do neodvisnosti Alžirija, Samoa, Urundi, Jamajka in Trinidad, zakaj bi je ne imela mnogo kulturnejša in gospodarsko razvitejša Slovenija? Pravica do samoodločbe pomeni pravico do neodvisnosti in pravico do individualnih demokratičnih svoboščin, do gospodarske blaginje in do neoviranega kulturnega razvoja, kar lahko zagotovi Slovincem le lastna neodvisna demokratična država.

Zato odločno zahtevamo, da se vključi v novo ustavo člen, ki bo zagotovil slovenskemu narodu pravico do samoodločbe. Terjajte to na sestankih in zborovanjih! Zahtevajte od poslancev v slovenski in zvezni „skupščini“, da terjajo v imenu svojih volivcev to slovensko pravico! Naslavlajte na zvezno vlado in skupščino pisma, v katerih zahtevajte anonimno — da se izognete sankcijam — za Slovenijo pravico do samoodločbe. Pošljite v Beograd na tisoče takih pism! Vsak zaveden in demokratično misleč Slovenec naj pošlje vsaj eno tako pismo v Beograd. Beograjsko vlado je treba zasuti s takimi dopisi iz Slovenije. Spoznati mora, da mislimo Slovenci tokrat resno s svojo zahtevo po neodvisnosti.

Z vključitvijo pravice do samoodločbe v novo ustavo si bomo zagotovili možnost, da postane Slovenija legalno in brez nasilja že v kratkem neodvisna država.

To se mora zgoditi najpozneje do konca leta 1964!
Slovenski narod noče in ne more več čakati!
Mladina, prevzami vodstvo v boju za neodvisnost!
Slovenski intelektualci, zavedite se svoje dolžnosti!
Demokratični slovenski ljudje, izkažite se pogumni v političnem boju za slovenske in demokratične pravice!

Vsi, ki ste sodelovali v Osvobodilni fronti, spomnite se, da ste šli med okupacijo v boj proti mogočnejšemu in strašnejšemu sovražniku zato, da izbojujete slovenskemu narodu pravico do samoodločbe in neodvisnosti! Nadaljujte boj, dokler ta cilj ne bo dosežen! To smo dolžni svojim mrtvim, ki so padli za svobodo!

Partije! Zavedite se svoje zgodovinske odgovornosti in tveganja, kateremu se izpostavljate, če boste še naprej držali s srbsko-titovskim okupatorjem proti lastnemu narodu in mu ovirali pot do neodvisnosti! Zato zahtevajte, da se tudi CK ZKS zavzame za pravico Slovenije do samoodločbe in neodvisnosti! Če pa so v CK ZKS sami hlapeci Beograda, jih naženite in si izberite drugo vodstvo!

Cilj vsakega zavednega Slovenca in vseh slovenskih političnih skupin mora biti

neodvisna Slovenija do konca leta 1964!

Naš akcijski odbor bo poskrbel za to, da bo o tej zahtevi slovenskega naroda obveščena vsa svetovna javnost.

Aksijski odbor za neodvisno Slovenijo

Sl. 1: Poslanica AONS slovenskemu narodu za leto 1964 (ARS 1931, 1176, AONS). Objavljeno z dovoljenjem Arhiva Republike Slovenije.
Fig. 1: AONS leaflet addressed to the Slovene nation for the year 1964 (ARS 1931, 1176, AONS). Published with permission of the Archives of the Republic of Slovenia.

INDEPENDISTIČNA MISEL FRANCA JEZE

Biografska zabeležka

Franc Jeza (1916, Hajdina pri Ptujju – 1984, Trst) se je po maturi leta 1939 vpisal na pravno fakulteto v Ljubljani, kjer je leta 1941 prekinil s študijem (Primorski slovenski biografski leksikon, 1981, 592). Ob začetku vojne se je kot član Slovenskega katoliškega akademskega društva Zarja pridružil OF kot aktivist na univerzi, čeprav je predhodno zagovarjal ustanovitev lastne odporniške skupine (*Slovenski revolucionarni socialisti*) in s tem izognitev sodelovanja s komunisti (Javoršek, 1990, 20–21). Decembra 1941 so ga po neuspelem poskusu osvoboditve zapornika Frančka Majcna italijanske okupatorske oblasti zajele in obsodile na zaporno kazen v Italiji. Septembra 1943 se je vrnil v Ljubljano in se znova vključil v OF, vendar je bil že v začetku leta 1944 po aretaciji s strani domobrancev poslan v taborišče Dachau, kjer je dočakal konec vojne. Jezovega brata Maksa je marca 1944 ubil gestapo kot partizanskega aktivista na Gorenjskem (Habjan, 1994, 71–75).

Junija 1945 se je Jeza vrnil v Ljubljano in se ponovno vpisal na univerzo, vendar pa je pričel z uredniškim delom pri Poročevalcu. Natančnih razlogov za njegov prebeg v Italijo 1. novembra 1948 ne moremo rekonstruirati. Njegov sodobnik Vlado Habjan navaja, da je bolj kot komunistična preobrazba bilo odločilno stopnjevanje »srbskega centralizma«, ki se mu je pridružilo izsiljevanje UDBE (Habjan, 1994, 77–78). Drago Legiša pa piše, da se ni mogel »sprijazniti z mislijo, da se doma ne sme politično udejstvovati« (Legiša, 1994, 63). Kot že omenjeno, je že leta 1941 nasprotoval skupnemu delovanju s komunisti, nato pa, kot je zatrjeval v poročilu po prihodu v Trst, ni priznal sporazuma komunistične partije s krščanskimi socialisti (Kocbek, Fajfar, Breclj) na Pugledu leta 1942, kjer so se slednji odpovedali ustanovitvi samostojne politične organizacije po koncu vojne (Jevnikar, 1994, 107). V omenjenem poročilu je Jeza zatrjeval, da je skupaj s skupino somišljenikov po letu 1945 na več sestankih zahteval od Kocbeka, da preidejo v opozicijo in samostojno nastopijo na volitvah. Ker se to ni zgodilo, so po volitvah leta 1946 prešli v ilegalo in sestavili svoj program (Jevnikar, 1994, 107–108), sam pa je prekinil zveze s Kocbekom in se odločil za nadaljevanje političnega dela v emigraciji.

V Italiji, kamor je prebegnil preko Posočja, je najprej prebil pol leta v taborišču Frassetto di Alatri pri Frosinonu, nato pa preko taborišča IRO Cinecittà v Rimu končno dospel v Trst, kjer se je zaposlil pri zavezniški poročevalski agenciji AIS in začel delati na Radiu Trst A (Primorski slovenski biografski leksikon, 1981, 592). Po priključitvi cone A STO Italiji leta 1954 je ostal brez stalne zaposlitve in je vse do smrti leta 1984 deloval kot honorarni sodelavec Radia Trst A in tednika Novi list. V tem času je tudi dokončal študij etnologije na Univerzi v Gradcu.

Medtem ko se je Jeza v revijah *Stvarnost* in *Stvarnost in svoboda* (1950–1953), ki jih je v Trstu ustanovil in sourejal, posvečal obračunu medvojnega dogajanja, je kritično misel o Jugoslaviji začel razvijati konec 50. let. Leta 1959 je v samozaložbi izdal knjižico *Nova tlaka slovenskega naroda. Študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji*, v kateri je skušal s pomočjo različnih statističnih podatkov dokazati ekonomsko izžemanje Slovenije in prikazati negativne socialne posledice, ki jih prinaša takšen način delitve sredstev (Jeza, 1959). Idejo neodvisne države, na katero napeljuje skozi celotno vsebino, je sicer nakazal povsem na koncu knjižice, vendar pa lahko o kristalizaciji te ideje in zastavitvi širše fronte v prid samostojnosti Slovenije govorimo šele v začetku 60. let. Pred tem je namreč Jeza vzbudil pozornost UDBE predvsem zaradi domneve o sodelovanju z »anglo-ameriško« obveščevalno službo¹⁹ in kot zveza z ljubljanskimi krščanskimi socialisti,²⁰ medtem ko sta se v tem času z razpečevanjem independističnega časopisa Slovenska država v Trstu ukvarjala Mirko Javornik in Jože Peterlin.²¹

Odločilno vlogo znotraj independističnega gibanja v Trstu je, kot že omenjeno, prevzel Jeza v začetku 60. let. V tem času se je začel tudi intenzivno ukvarjati s publicistično dejavnostjo, katere osrednji motiv je bila ideja o neodvisni slovenski državi. Leta 1964 je že pobiral prednaročila za svojo knjigo »*Neodvisnost – edina demokratična alternativa*«, vendar pa je kasneje ni izdal.²² Upoštevaajoč dejstvo, da je po odpustu z uredniškega mesta na Radiu Trst A bil vezan na honorarne zasluge, je imel venomer finančne težave z izdajanjem svojih publikacij v samozaložbi, a kljub temu je, kot se spominja Boris Pahor, »zadnje skromne honorarje žrtvoval za tisk brošur o svobodni slovenski državi« (Pahor, 2007, 117).

Čprav Jezova pobuda ni vzbudila posebno pozitivnih odmevov v zamejstvu in v Sloveniji, je predstavljal njegov nacionalni angažma nevrvalgično točko za slovenske oblasti, saj so se zavedale, da bi v kritičnem trenutku gospodarske krize separatistične zahteve lahko naletele na široko odobravanje v družbi. Služba državne varnosti (SDV) se je tako močno trudila za »pasivizacijo« Jeze. Prvi korak k temu je bila njegova odpušitev z Radia Trst A, ko so sodelavci SDV »šli na intervencijo in kompromitacijo [...] preko vodstva RAI, ki se kažejo uspešne in je pričakovati, da se bo moral JEZA zaradi same materialne eksistence v najkrajšem času umakniti iz Trsta,

19 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: »Gibanje za samostojno slovensko državo« – obdelava »Separatist«; anonimke »Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo« iz Trsta, 23. 2. 1963; ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Pokret za samostojno slovensko državo – Obdelava »Separatist«. Sestavil Dušan Perme, 18. 7. 1963.

20 ARS 1931, mikrofilmski žepki SDV (MŽ SDV), A-10-6, RSNZ – II. oddelek – letno poročilo 1950, Obdelava Franc Jeza – inozemstvo.

21 ARS 1931, MŽ SDV, A-10-12, RSNZ – II. oddelek – letno poročilo 1956.

22 ARS 1931, 1176, AONS, Informacija: Akcija Jeze Franca za ustanovitev »Slovenskega osvobodilnega sklada«. Sestavil: Jože Kragelj, 10. 1. 1964.

pri tem pa realno računamo na pasivizacijo preostale skupine«. ²³ Naslednji korak je bil storjen ob ugotovitvi povezave med Jezo in Organizacijo slovenskih protikomunistov iz Nemčije (diverzantsko skupino Janeza Topliška), ki je nameravala vpasti v Slovenijo, vendar jo je SDV s pomočjo infiltracije razkrinkala. ²⁴ Leta 1963 je bila tako »izvršena akcija za ugrabitev vodje 'Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo' v Trstu JEZA Franca. Sama akcija sicer ni uspela zaradi bolezenske preganjavnice JEZE Franca, ki se je zbal priti na določeno mesto, odkritih pa je bilo vrsto podatkov, ki osvetljujejo celotno dejavnost JEZE».²⁵

Po končanju velike propagandne akcije z letaki, proti kateri so se v SDV zoperstavili predvsem z zaplembami, v ohranjenih dokumentih ne moremo slediti aktivnostim za »pasivizacijo« Jeze. Vsekakor pa je bil v okviru obdelave »Separatist« objekt stalnega nadzora, o čemer priča podatek, da je bil leta 1964 »pokrit« kar s 13 sodelavci UDV,²⁶ medtem ko je na seznamu aktivnih tehničnih sredstev SDV iz maja 1977 zabeleženo prisluškovanje njegovi telefonski liniji (KTT).²⁷ Kot bomo videli v nadaljevanju, so bili njegovi članki in publikacije od konca 60. let do začetka 80. let, ko je najbolj razvil svojo publicistično dejavnost, deležni posebnih vsebinskih analiz v okviru emigrantskega tiska, ki so jih opravljali v okviru Uprave za analitiko SDV.

Pogled na slovenski nacionalni položaj in kritika jugoslovanstva

Jedro vseh težav, s katerimi se je slovenski narod spopadal v svoji moderni zgodovini, je za Jezo tičal v dejstvu, da si slovenski narod do časa njegovega pisanja (do leta 1984) ni uspel zagotoviti lastne države. Potemtakem lahko Jezo uvrstimo med etnocentriste, ki predstavljajo tematiko naroda kot središčni politični problem moderne epohe (Kovačič, 2005, 225). V zvezi s tem izpostavlja temeljno vprašanje, zakaj si Slovenci, medtem ko so si v Evropi ustanovili svoje države številni drugi narodi, »niso znali ali hoteli ustanoviti lastne države, niti leta 1918 niti leta 1945« in nemudoma ponuja odgovor: »zato ker nismo imeli politične plasti, ki bi bila sposobna spoznati nujnost slovenske narodne države [...]. Ni bil kriv le slučajni splet neugodnih okoliščin, da med tolikimi evropskimi narodi ravno Slovenci in Hrvati še

23 ARS 1931, MŽ SDV, A-10-18, UDV LR Slovenije – II. oddelek, III. odsek. Letno poročilo 1962, Informativni del.

24 ARS 1931, 1176, Zveza društev slovenskih protikomunističnih borcev, Informacija: »Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo« v Trstu – obdelava »Separatist«: nekatere nove ugotovitve o aktivnosti Jeza Franca. Sestavil Jože Kragelj, 27. 8. 1963.

25 ARS 1931, MŽ SDV, A-10-19, UDV SR Slovenije – II. oddelek. Letno poročilo 1963, Sovražna dejavnost emigracije, Informativni del.

26 ARS 1931, MŽ SDV, A-10-20, UDV SR Slovenije – II. oddelek. Letno poročilo 1964, Organizacija in operativna aktivnost službe, Organizacija službe.

27 ARS 1931, 1353, Republiški svet za varstvo ustavne ureditve 1975–79, Seznam aktivnih tehničnih sredstev, stanje 6/5–1977, 11. 5. 1977.

nimamo lastnih narodnih držav. To je logična posledica vzgoje k narodni nezavednosti teh dveh narodov» (Jeza, 1983a, 1). Ko govori o »dejestvu, da so bili Slovenci bolj zavedni pred letom 1848, kakor pa potem«, ima v mislih predvsem domnevni podložniški in viktimistični kompleks Slovencev v moderni dobi, ki mu nasproti postavlja srednjeveške (kvazi)historične utemeljitve slovenske državnosti.²⁸ V odločilnem letu 1918, potem ko je »vrišč o slovanskem bratstvu in jugoslovanski 'narodni enotnosti' zmedel, utišal ali prepričal prej ali slej vse politične in kulturne delavce«, se po njegovem mnenju nihče ni uspel zoperstaviti jugoslovanski ideji vodilnih strank, ki je »napravila Slovence politično sterilne in do skrajne mere naivne« (Jeza, 1983a, 3). Zaradi tega so slovenski narod, »ki je živel ves čas svoje zgodovine v okviru Zahoda, tako politično kot kulturno«, »vključili v velikosrbsko Jugoslavijo, namesto, da bi mu omogočili samostojno državno življenje« (Jeza, 1980a, 8). V tem oziru je Jeza izjemno kritičen do tedanjih »neuravnovešenih, stremuških, ideoloških, samoljubnih in morda tudi podkupljenih« (Jeza, 1980a, 38) »narodnih voditeljev« (zlasti do Janeza Evangelista Kreka in Antona Korošca), za katere pravi, da so bili »v kulturnem pogledu primitivci, v političnem pogledu pa ignoranti in v bistvu jim je šlo bolj za lastne kot pa za narodne interese. Niso imeli dovolj ljubezni in zaupanja do lastnega naroda, zato so mislili samo na možnost svoje politične oziroma državniške kariere pod beograjskim režimom« (Jeza, 1980a, 8).

Med obema vojnama se po Jezi vodilna SLS, še manj pa unitaristično usmerjeni liberalci, kljub naraščajočemu centralizmu in diktaturi kralja Aleksandra, niso zavedali nujnosti izoblikovanja narodnega programa. Pri tem so šli še najdlje komunisti s konceptom federacije in s poimenovanjem »slovenska« med delovanjem v ilegali (Jeza, 1981b). Podobno tudi Kocbek po Jezi »ni bil sposoben dojeti pomena neodvisne demokratične Slovenije niti politično kaj storiti v ta namen. Zadovoljil se je s samogovorom o 'idejnim pluralizmu' v politično monolitni slovenski republiki« (Jeza, 1983a, 4). Neizoblikovanost narodnega programa je bila za Jezo tudi vzrok medvojnega spopada obeh taborov: »posledica je bila katastrofa, v kateri smo se znašli Slovenci med drugo svetovno vojno, ko smo se pobijali med seboj za nič, samo iz ideološkega fanatizma« (Jeza, 1980a, 8); spričo absolutne fascinacije s samostojno državo je zanj očitno vredna tega le slednja. Jeza je namreč ob trditvah, da je prišlo do izroditve narodnoosvobodilnega značaja OF, prepričan, da »če bi partija takoj v začetku povedala Slovincem, da ji ne gre za narodno, ampak za 'razredno' osvoboditev,

28 Jeza se je poleg publicističnih prispevkov o ideji samostojne Slovenije veliko posvečal tudi revizionističnemu dokazovanju skandinavske etnogeneze Slovencev (Skandinavski izvor Slovencev. Etnografsko-jezikovna in zgodovinska študija, Trst, 1967) in dokazovanju slovenske državnosti Karantancev (O ključnih vprašanjih rane karantansko-slovenske zgodovine, Buenos Aires, 1977), kjer anahronistično navezuje premico narodne identitete od zgodnjega srednjega veka do sodobnosti. O pomenu mitov in historičnih dokazovanj državnosti pri kreiranju moderne nacionalne zavesti glej mdr.: Hoskings, Schöpflin, 1997; Hobsbawm, 1991; Smith, 1999; za slovenski primer pa: Štih, 2008; Vodopivec, 2008 in Klemenčič, 2008.

bi se bili ljudje po tem ravnali in ne bi bilo nikdar prišlo do ustanovitve Slovenske osvobodilne fronte in medvojno dogajanje v Sloveniji bi bilo zavzelo čisto drugačen potek» (Jeza, 1978a, 3). Kljub temu da se Jeza ni distanciral od (nacionalnoosvobodilnega značaja) OF – v tem oziru ga je Miloš Stare obtoževal, češ da je trdil, da je »imela OF lepe namene«²⁹ – upravičuje pojav vaških straž in domobranstva kot »obupan in zgolj zasilen poskus obrambe pred komunističnem totalitarizmom, ki pa nikakor ni pomenil, da hočejo tisti ljudje fašistični totalitarizem ali da verjamejo v zmago nacionalsocializma. Dejansko so hoteli tudi oni slovensko državo kot okvir, v katerem naj bi slovenski narod po vojni svobodno razvijal, slovensko vojsko, združitev vsega slovenskega naroda v mejah lastne države in demokracijo« (Jeza, 1978a, 4).

Jeza argumentira nelegitimnost povojne vključitve v socialistično Jugoslavijo s tem, da ni bil izpeljan nikakršen plebiscit (podobno kot po prvi svetovni vojni), temveč je prišlo do »'združitve' samo z vojaško zasedbo in po krivdi političnih ideologij, ki se niso ozirale na zgodovino in na stvarnost narodne zavesti« (Jeza, 1980a, 5).

Jugoslovanski komunizem, ki so ga po njegovem mnenju ukrojili »jugoslovensko, centralistično usmerjene meščanske plasti in lumpenproletariat« in je »zaradi svojega policijskega značaja in osebne diktature bolj fašističen kot komunističen«, je postal tako samo krinka za velikosrbstvo in gojenje Titovega kulta osebnosti (Jeza, 1978a, 7). Element velikosrbstva v političnem, ekonomskem in kulturnem oziru je pri Jezi glavni motiv kritike slovenskega položaja v socialistični Jugoslaviji. Definira ga kot »izraz popolne politične primitivnosti, neracionalnosti, zakrknjene nedemokracije ter oportunitizma«, ki je »prevzelo najslabše elemente turškega nasilja in nekulturnosti ('čaršija', korupcija, neobčutljivost za pravila demokracije)« (Jeza, 1980a, 5). Značilnost njegovih pisanj je tudi podčrtovanje kulturnih razlik med zahodno orientiranimi Slovenci in »bizantinskim« Balkanom. Na tem mestu lahko mdr. omenimo njegov članek s pomenljivim naslovom »Slovenija se mora izluščiti iz Azije« (Jeza, 1982). Čeprav se je Jeza osebno opredelil proti sovražnosti do srbskega naroda, ki ga je po njegovem potrebno ločiti od »politične mafije velesrbstva«, je v zbornikih moč zaslediti šovinistične napade na jugoslovanske priseljence v Sloveniji, ki jih pisec iz Slovenije (pseudonim Samo Tušek) smatra kot največjo nevarnost za slovenski narod (Tušek, 1981, 23–30).

Kritika jugoslovanskega samoupravnega socializma

Analitiki SDV so ugotavljali, da je za Jezova razmišljanja o Jugoslaviji »značilno vzporejanje socializma s stalinizmom in jugoslovanstva z velesrbstvom oz. srbskim imperializmom« ter dodali, da je »protikomunistično noto mogoče najti pravzaprav v

29 ARS 1931, 1176, AONS, Prepis pisma Miloša Stareta iz Buenos Airesa Marku Kranjcu v Rim, v katerem podaja svoje mnenje glede delovanja akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo v Trstu, 14. 10. 1963.

vseh pogledih na razmere v današnji Sloveniji in Jugoslaviji». ³⁰ Tem ugotovitvam lahko pritrdimo z opombo, da je antijugoslovansko stališče prednjačilo pred antisocialističnim. Kot smo že podčrtali, je Jeza namreč smatral nesamostojnost kot vir vseh tegob, s katerimi se je soočalo njeno prebivalstvo, osamosvojitve pa kot rešitev vseh težav. Občo kritiko komunizma v zbornikih Inicijativa, Demokracija in Akcija vpeljuje Pavle Jermol (psevdonim) iz Slovenije, čigar dejanske identitete ni uspela razkriti niti SDV. Razume ga kot voljo do moči posameznikov (avtoritet), ki po prihodu na oblast ne dopustijo svobodne izmenjave mnenj, kar posameznike neobhodno privede do osebne podrejenosti in posredno v konflikt volje ter končno v oportunistem, ki se izraža v splošni apatiji in stagnaciji. V poznem socializmu je tako prišlo po Jermolu do osamitve kritičnega človeka v umetno ustvarjenem vzdušju vsesplošnega zadovoljstva in prosperitete, ki imunizacijsko eliminira vsak dvom v režim – temu svoj del prida tudi pasivnost Zahoda pri vprašanju človekovih pravic v vzhodnem bloku –, zato ostra represija skorajda ni več potrebna (Jermol, 1979, 14–17).

Ko Jeza spregovori o kritiki v Jugoslaviji, uvodoma ugotavlja, da se *»mora zazdeti skoro fantastično pisati o kaki alternativi v Sloveniji«* (Jeza, 1978a, 1). Temu je po njegovem vzrok represija, ki je zanj celo ostrejša kot v katerikoli komunistični državi, po drugi strani pa pasivnost, ki se navezuje na oportunistem. *»Povprečen slovenski človek si danes veliko prej upa napraviti kakršnokoli sramotno kriminalno dejanje, npr. poneverbo javnega denarja, kakor pa kak političen 'prekršek', in je sposoben – kar velja zlasti še za intelektualce – najbolj zavutih 'ideoloških' in 'socioloških' argumentacij, da bi opravičil svoj strah pred politiko in svoj oportunistem«* (Jeza, 1978a, 6). *»Niti na pamet ne pade več nikomur, da bi pokazal odpor do kakega ukaza, ki pride iz Beograda; niti sledu ni o kakem disidentstvu, kot si ga upajo privoščiti celo kulturniki v Sovjetski zvezi in na Češkoslovaškem. Kak Miklavčič, Blažič in Kocbek so velike izjeme, ki potrjujejo pravilo«* (Jeza, 1978a, 5). Zadnja citata nam jasno kažeta na dejstvo, da je Jeza zavračal marksistično in se opiral na radikalno kritiko, ki si je postavljala kot smoter spremembe političnega in državno-pravnega sistema v Jugoslaviji. Jeza v tem smislu pravi: *»marksistična kritika je v Sloveniji neznan pojem. Kako bi drugače mogla že skoro štiriintrideset let brez kake politične analize in protesta dopustiti vse mogočnost sistema politične policije in skrajno primitivni kult diktatorjeve osebe«* in nadaljuje: *»če bi v Sloveniji obstajala marksistična kritika, bi ne mogla drugega, kakor da udari po diktaturi, po kultu osebnosti, po odrekanju pravice do samoodločbe slovenskemu narodu, po zatiranju demokracije v partiji in zunaj nje, po samovolji politične policije, po razvrednotenju inteligence in hipervrednotenju birokracije, ki služi diktaturi?«* (Jeza, 1979, 5). Po njegovem prepričanju naj bi se prav tako izneverili univerzitetni profesorji, še zlasti tisti v *»nacionalnih vedah«* (zgodovina, jezikoslovje, etnologija, arheologija), ki *»da-*

30 ARS 1931, MŽ SDV, Uprava za analitiko, 109-1982, MA 701, Ideja samostojne in neodvisne Slovenije.

nes služijo bolj za izpodjedanje in razkrajanje narodne zavesti kakor pa za njeno prebujanje in utrjevanje« (Jeza, 1981, 4).

Jeza je ugotavljal, da večina slovenskega naroda od leta 1929 dalje ni občutila demokratične ureditve, zlasti mlajše generacije, ki jim je kult Titove osebnosti »naravnost uničil čut za demokracijo. Mnogi od teh bodo ostali politični primitivci in duhovni invalidi vse življenje« (Jeza, 1980a, 1). Posledica tega je po njegovem popolna *otopelost* in nerazumevanje demokratičnih vrednot. Ravno konformizem do vladajočega režima je največji sociološki očitek, ki se pojavlja v Jezovih pisanjih o družbenem stanju v Sloveniji. Zanj je namreč sprejemanje marksizma in ateizma znak indoktrinacijske vzgoje, osebne šibkosti, nenačelnosti, strahu in oportunitizma (Jeza, 1978a, 6). Ta se po mnenju Jeze najbolj odraža v ateizaciji, ko Jeza očita: »*Mlade, ki so jih pranje možganov v šolah, misel na kariero in strahopetnost napravili za 'ateiste', povzdigujejo kot 'napredne' in jih predstavljajo kot idejno in politično elito, v resnici pa je ravno ta njihov 'ateizem' dokaz odpadništva ne samo od vere, ampak tudi od narodnih tradicij.*«³¹ Obenem izpostavlja vztrajanje v katoliški veri kot »*dokaz resnične in plemenite naprednosti, kajti naprednost je predvsem v pogumu, biti drugačen kot oportunistično okolje*« (Jeza, 1978a, 6). Drugih oblik subverzivnosti in kritične misli, poleg oporečniškega angažmaja večkrat omenjenega Blažiča, Miklavčiča in Kocbeka, Jeza ne priznava. To se kaže ob minimalizaciji pomena študentskih gibanj ali denimo humorja (o subverzivnosti vicev znotraj vsakdanjega političnega diskurza v totalitarnem režimu glej Passerini, 2009, 45–59).

Hudi očitki konformizma so v več Jezovih spisih uperjeni proti vodstvu slovenske rimo-katoliške cerkve, ki mu očita »klečeplaznost« pred civilnimi oblastmi, pa tudi proti duhovnikom. S tem, ko naj bi Cerkev s svojo pasivnostjo in preveč konzenzualno držo že postajala »*dragocena opora totalitarnega jugoslovanskega režima*«, si je po Jezi nakopavala očitek kolaboracionizma, podobnega tistemu med drugo svetovno vojno (Jeza, 1980a, 22). Pričakovano se najbolj obregne v Pogačnikovo (Ljubljanski nadškof in metropolit med letoma 1964 in 1980) parafrazo Kreka, da je *tudi najslabša Jugoslavija še vedno najboljša rešitev za slovenski narod*, ko ga obtožuje zanikanja narodne identitete Slovencev in popustljivosti do režima, ki izvaja forsirano ateizacijo (Jeza, 1980a, 22; 1978b). Prizadevanja slovenske Cerkve za čim bolj enakopraven položaj vernikov v socialistični družbi in celo za njihovo vključevanje v Zvezo komunistov (Vekoslav Grmič³²) ter iskanje modusa vivendi z oblastjo, ki so bila značilna za javni angažma Jožeta Pogačnika, Franca Perka, Toneta

31 O monopolu ideologije političnega katolicizma nad interpretacijo slovenske kulture, zgodovine in narodnega vprašanja glej: Pelikan, 2009.

32 Škof Grmič, ki ga je zaradi podpore jugoslovanski socialistični ureditvi in prizadevanj za aktivno vključevanje vernikov v razvoj socialističnih odnosov Jeza poimenoval »krivi prerok« in »vrinjen komunist«, je bil tarča njegovih očitkov o podpori totalitarizmu in licemerstvu, ko gre za pravice demokratsko usmerjenih antikomunistov (Jeza, 1981a; 1983c).

Stresa, Stanka Cajnkarja in Vladimirja Truhlarja v 70. letih,³³ Jeza označuje za javlova, saj naj bi si na ta način Cerkev zagotavlja le določeno strpnost, medtem ko bi si popolno svobodo delovanje in celo privilegiran položaj v družbi lahko pridobila le v samostojni Sloveniji. Zato od vodstva slovenske Cerkve zahteva vsaj nevtralen položaj v odnosu do nasprotnikov slovenske samostojnosti.

Gospodarskim vprašanjem se Jeza v svojih poznejših delih ne posveča veliko in jih prepušča ostalim avtorjem, ki so sodelovali v njegovih zbornikih. Peter Urbanc in Maks Arnšek (psevdonim) prikazujeta Marxovo politično ekonomijo kot pasè 19. stoletja, ki je za Arnška bolj filozofija kot ekonomska teorija, ki »do skrajnosti poenostavlja človeško naravo in jo obuboža na vse, kar ni ekonomsko« (Arnšek, 1978, 19). Marxu je očital, da je odkril samo oblike izkoriščanja in socialne krivice svojega časa, ne pa »objektivnih zakonov gospodarstva«, torej pomena podjetnosti, kjer ga dopolnjuje Urbanc, ko govori o odpravljanju osebne iniciative v kolektivizmu, ki po njegovem vodi do »parazitstva« v pogojih, ko je osebna delovna motivacija postala izjemno nizka (Urbanc, 1978, 14; Arnšek, 1978, 19). Marxovo domnevo o vsesplošni pauperizaciji delavstva in kartelizaciji zavrača kot napačno, saj naj bi razvoj po Marxu šel v krepitev pravic delavcev in enakovredno sodelovanje manjših faktorjev na trgu. Zaradi tega je Urbanc izpostavljal tržno ekonomijo s socialnimi korektivi kot opcijo, ki ji v bližnji prihodnosti ni alternative, saj naj bi bila »jamstvo za primerni standard, obilno produkcijo in svobodo« (Urbanc, 1978, 15).

Samoupravni socializem se po mnenju Arnška izključuje s totalitarističnim ustrojem družbe s ključno vlogo Tita in z represivnim aparatom, ki naj bi vladala v Jugoslaviji. Čeprav je priznaval, da je samoupravljanje omililo posledice »diktature« v gospodarskem življenju in socialnem zavarovanju ter omogočilo stavke, je podčrtal, da se lahko družba samoupravlja samo pri vrhu, medtem ko naj bi bile delovne organizacije predmet vtikanj političnih gremijev (Arnšek, 1978, 20). Ljubo Sirc, ki ga sicer njegova zavezanostjo h gospodarskemu liberalizmu oddaljuje od korporativizmu naklonjenega Jeze, podobno kot v svojih ostalih delih, v intervjuju razpravlja o nesposobnosti vzpostavitve finančnega ravnotežja v samoupravni ekonomiji. Ker delavec ne more imeti dolgoročne logike kapitalskega poslovanja, si moč odločanja po njegovi analizi prisvajajo tehnokrati, kar v končni fazi vodi v nesmotrnost naložb in neproduktivnost (Sirc, 1979; cf. Sirc, 2010).

Samega Jezo je močno vznemiril protokol o prostocarinski industrijski coni v bližini Sežane, sprejet v okviru Osimskih sporazumov med Italijo in Jugoslavijo leta 1975. Medtem ko je načrt čezmejne cone ogromnih razsežnosti na italijanski strani sprožil politične premike v zvezi z ekološkimi pomisleki (Purini, 2006), se je Jeza obregnil ob demografske posledice projekta. Načrtovanih 200 tovarn, ki bi jih ustanovila predvsem beograjska podjetja, ki so po Jezi tako ali tako bila pod kontrolo UDBE, bi

33 ARS 1931, 1463, A-11-12, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1979, Notranja problematika; cfr. Kerševan, 1984.

privabilo od 15 do 20 tisoč delavcev, kar bi pomenilo v končni konsekvenci prebivalstvo 100 tisoč »v političnem in jezikovnem pogledu Srbov, za kar bi že UDB-a poskrbela« (Jeza, 1978b). Tolikšna koncentracija priseljenega srbskega prebivalstva bi po Jezi utrdila srbohrvaško govorečo skupnost v Sloveniji na okrog 250 tisoč ljudi, kar bi pomenilo 13 do 14 odstotkov vsega prebivalstva in dokončno »priklenitev« Slovenije na jug s podaljšanjem srbskega »etničnega pasu«, ki naj bi segal od Bosne, preko Like in severne Dalmacije do Karlovca in po novem celo do Italije.

Neodvisna in suverena slovenska država

Jeza izpeljuje idejo o neodvisni in suvereni slovenski državi iz radikalnega stališča, da »noben narod ne more uživati resnične demokracije brez lastne države«. Na tej točki postavlja enačaj med osamosvojitvijo in demokratizacijo, ki se po njegovem nujno izključuje z jugoslovansko federacijo: »Kdor trdi, da je za demokratizacijo, pa zanika slovenskemu in hrvaškemu narodu pravico do lastne države, laže, ker je v resnici na tihem za ohranitev diktature in celo totalne diktature« (Jeza, 1980a, 9).

Nacionalistično utemeljena zahteva ni predvidevala samoodločbe preko referenduma, saj tega po Jezovem mnenju naj ne bi bilo možno izvesti svobodno (Jeza, 1980b, 36). Namesto v plebiscitarni odločitvi je Jeza iskal historično legitimiteto osamosvojitve Slovenije, začevši z naselitvijo, preko Karantanije in Kocljeve države, kmečkih uporov, programa Zedinjene Slovenije do narodnoosvobodilnega boja. Na prevlado nacionalističnega vidika nad državljanskim oz. na logiko totalitarnega ciničnega uma, ki kompleksnost sveta in ljudi reducira na eno samo dimenzijo (Kovačič, 2005, 228), naletimo pri Jezi, ko izloča vse, ki kot nepripadniki societalnega mainstreama ne bi podprli samostojne Slovenije. »Preostane torej samo eno: kdor noče živeti v demokratični in neodvisni Sloveniji, kakršno hočemo in za kakršno se borimo vsak po svojih močeh, naj se izloči iz slovenske narodne skupnosti in gre živeti, kamor hoče, ter se vključi v skupnost, kakršna mu prija. Toda poštenim, zavednim in zvestim Slovincem ne sme kratiti ali kakorkoli omejevati pravice do lastne demokratične države, do neodvisne Slovenije, in zahtevati od njih, da se za to šele posebej izjavijo. Vsak pošten in trezen Slovenec se je že davno izjavil za to, bodisi odkrito in javno, bodisi v svojem srcu in v svoji pameti, pa tudi s svojim jezikom. Odpadnike, peto kolono zatiravcev in raznorodavcev, bomo radi in kmalu preboleli« (Jeza, 1980b, 38). Podobna usoda bi čakala tudi tuje (jugoslovanske) delavce v Sloveniji: »tuji delavci bodo morali ob ustanovitvi slovenske države zapustiti Slovenijo s primerno odškodnino in v kar najbolj človečanskih pogojih. Omogočen jim bo povratek v domovino. Ostali pa bodo lahko tisti, ki so se po daljšem bivanju v Sloveniji jezikovno, kulturno in po mentaliteti že tako vrasli v slovensko okolje, da je postala Slovenija dejansko njihova prava domovina« (Jeza, 1976b).

Generator independističnega gibanja za Jezo ni bilo zamejstvo, saj po njegovem tudi tamkajšnji krogi izven projugoslovanskih organizacij niso mogli delovati popolnoma svobodno ter so bili močno podvrženi »jugoslovanskemu mitu« (Jeza, 1980a, 4). Zato je nasprotoval ideji, da bi zamejstvo postalo nekakšen »slovenski Piemont« (Legiša, 1994, 58). Večje zaupanje je imel v emigracijo, ki jo je videl kot »*edini politično res svobodni del slovenskega naroda*«, emigrantsko izobraženstvo pa kot »*dejansko edino, ki še povezuje slovenstvo z demokratičnimi zahodnimi tradicijami in ki more odkrito in javno oznanjati politični ideal neodvisne Slovenije in strankarskega pluralizma*« (Jeza, 1970; 1973). V ta namen naj bi med sabo presegli delitve in polemike ter osnovali skupen »akcijski narodno-političen« program. Kljub teži, ki jo je polagal na politično delovanje emigracije pri osamosvajanju Slovenije, pa se je zavedal, da je ključnega pomena angažma Slovencev v matici (Jeza, 1970). Ker pri izobražencih v domovini v obdobju 60. let in 70. let še ni bilo moč zaznati pomembnih independističnih teženj (Jeza je to pripisoval zaverovanosti v »jugoslovanski mit«, represiji in konformizmu), se je oprl na neizobražene ljudske mase, ki naj še ne bi »*povsem otopele za vrednote resnične svobode*« (Jeza, 1983a, 5; 1978a, 1).

Posebnost Jezovih stališč, ki jo je vredno posebej izpostaviti, je njegov odnos do Zveze komunistov Slovenije. Za razliko od časopisa *Sij slovenske svobode*, ki je zavračal kakršnokoli sodelovanje s komunisti, je Jeza podčrtoval pomen njihovega približanja independističnemu gibanju, zlasti tistih, ki so usmerjeni bolj socialdemokratsko ali sodelujejo v ZKS le zaradi kariernih motivov, medtem ko naj bi bili osebno pristaši demokracije in samostojne Slovenije; zato je po njegovem prepričanju nesmiselno izvajati kritiko nad vsemi komunisti po vrsti (Jeza, 1977b; 1970). Na člane ZKS je računal kot na »*neizogiben politični dejavnik, brez katerega je osvoboditev in državna osamosvojitve Slovenije praktično nemogoča*« (Jeza, 1977a). Zaradi federativne usmeritve je bil Jezovih simpatij deležen Stane Kavčič, ki mu je pripisal »*iskreno zavzetost za blaginjo Slovenije*« in ki se je »*posluževal za jugoslovanske razmere res demokratičnih metod*« (Jeza, 1973). Jeza je postavljal ZKS pred izbiro, ali se preoblikuje v popolnoma avtonomno nacionalno partijo, neodvisno od svoje beograjske centrale, ali »*še naprej vztraja v negaciji slovenskih narodnih interesov*« in podpira diktaturo ter se tako izkaže kot »*čista ekspozitura velesrbske ZKJ*« (Jeza, 1978a, 10; 1980a, 6). Po njegovem bi se morala vrniti k tradiciji predvojnih nacionalno usmerjenih primorskih, štajerskih in koroških »komunistov-idealistov« in se odvrniti od ljubljanskih centralistično usmerjenih komunistov, ki so prišli na položaje, potem ko je Tito postal sekretar Komunistične partije Jugoslavije.

Dokler ZKS in vodilne stranke v emigraciji ne bi sprejele v svoj program pobude za samostojno Slovenijo, je Jeza, ki ga je pri nepodpisanih besedilih zaradi tudi sicer poudarjenega »Mi diskurza« (pisanja v prvi osebi množine) težko izdvojiti, s skupino somišljenikov načrtoval *Slovensko nacionalno stranko demokratične akcije* (SNASDA) kot »trdno konico« Slovenskega državnega gibanja, kar pa je bilo v

nasprotju z njihovim deklariranim nadstrankarstvom (Nared, 2001, 156). Za doseganje tega cilja naj bi se borili izključno z demokratičnimi sredstvi. Država, za katero bi se zavzemali, naj bi imela pluralistični politični sistem in tržno gospodarstvo, vendar to naj ne bi bil kapitalizem. Moč strank in sindikatov bi bila omejena. Ključne ideološke družbene postavke bi bile nacionalizem in katolicizem, čeprav so podčrtovali, da slednji ni bistvo njihovega političnega boja (SNASDA, 1980, 34–36). Ustanovitev stranke lahko razumemo tudi v smislu Jezove kritike Kocbeka, da slednji ni preoblikoval svoje krščansko-socialne skupine v stranko in tako osnoval samostojnega demokratičnega odpora okupatorju ter kasneje zagotovil državne samostojnosti.

Kot je razvidno že iz programa načrtovane Slovenske nacionalne stranke demokratične akcije, je bil oris ustroja nove države, nekakšne ustavne teze, precej nekonsistentno razmišljanje, kjer hkrati teče razprava o državno-pravnem statusu bodoče države na eni strani in kmetijski politiki na drugi strani. Pisec F. D. v zborniku Neodvisna Slovenija si je v sestavku *Kakšno slovensko državo hočemo* zamislil politični sistem bodoče države kot parlamentarno demokracijo z dvodomnim parlamentom (F. D., 1983), za katerega je Jeza predlagal naziv »koseški zbor«, parlamentarci pa bi bili »kosezi«, ki bi sprejemali vse zakone samo z absolutno večino (Jeza, 1976a). Uzakonjen bi bil strankarski pluralizem, vendar bi težil k omejevanju partitokracije; »totalitarne« stranke in stranke, »naperjene proti obstoju slovenske države«, bi bile prepovedane z odločbo ustavnega sodišča (Jeza, 1976a). Jeza je predvidel obnovitev treh ključnih meščanskih strank in komunistične partije, vendar vse po vrsti na novi, nacionalni osnovi. Katoliška stranka bi se morala po njegovem popolnoma ločiti od predvojne in emigrantske kontinuitete, ki je vztrajala na jugoslovanski usmeritvi, in se konstituirati na novi, idejno široki katoliški osnovi vseh stanovskih profilov, vendar brez neposrednega vmešavanja Cerkve. Kljub temu da Jeza očita socialistom omalovaževanje slovenskega nacionalnega vprašanja, je predvidel tudi stranko tega profila, ki bi se izoblikovala iz Socialistične zveze delovnega ljudstva in bi poleg katoliške stranke zavzela ključno vlogo na političnem prizorišču bodoče države. Liberalna stranka naj bi se dokončno otresla »absurdne ideologije jugoslovanstva« in prevzela pobudo za svobodno tržno ureditev gospodarstva. Zaradi zgodovinske vloge in dejstva, da obstajajo v vseh demokratičnih državah, je Jeza dopustil tudi komunistično partijo, notranje demokratizirano in brez hipoteke odgovornosti za povojne poboje, saj naj bi to nosili beograjski voditelji (Jeza, 1983b, 46–48).

Zunanji položaj Slovenije bi v največji meri definirala ohranitev obstoječih meje SR Slovenije (F. D., 1983), vendar pa bi Slovenija diplomatsko in z znatnimi finančnimi sredstvi podpirala svoje manjšine, za katere bi se zavzemala tudi pred mednarodnimi telesi (Jeza, 1976b). Vstopa v takratno Evropsko gospodarsko skupnost Jeza ni predvidel, saj je po njegovem naj ne bi »navdihoval resnični evropski duh«, ampak hegemonistične težnje večjih držav nad manjšimi članicami in zatiranje manjšin v posameznih državah (Španiji, Franciji, Veliki Britaniji, Italiji). Po drugi strani naj bi

Slovenija zaprosila za članstvo v zvezi NATO, da bi se na takšen način zaščitila pred agresivno politiko Sovjetske zveze v Evropi (Jeza, 1976b).

Notranje bi bila država decentralizirana z delitvijo na avtonomne dežele po vzoru Avstrije in Nemčije. Predvidene dežele Štajerska, Slovenska krajina (Prekmurje), Koroška, Kranjska, Primorska in Istra ter glavno mesto Ljubljana bi imeli svoje deželne zbornice in široko avtonomijo odločanja; državi bi bile pridržane le funkcije sodstva, varnosti, uprave, monetarna politika, šolstvo, zunanje zadeve in kultura. Italijanski in madžarski narodni manjšini, poleg njiju pa tudi nemški, bi bile priznane manjšinske pravice (Jeza, 1976a; F. D., 1983, 8–11).

Medtem ko bi morali priseljeni delavci zapustiti Slovenijo, bi država s podelitvijo državljanstva in posebnimi ugodnostmi stimulirala repatriacijo političnih emigrantov iz tujine, ki naj bi poskrbeli za tesnejšo povezavo z Zahodom (Jeza, 1976b). Vsem državljanom bi bile priznane človekove pravice in zagotovljena enakost pred zakonom. Smrtna kazen in abortus bi bila prepovedana, manjše spore pa bi reševali ljudski sodniki (F. D., 1983, 10–12).

Glede ureditve ekonomskega sistema Jeza in pisec F. D. ne soglašata popolnoma. Medtem, ko slednji trdi, da bo slovenska država v sicer svobodnih tržnih pogojih pustila samoupravni sistem v bistvu nedotaknjen, le politične intervencije bi bile odstranjene, je Jeza zahteval, da se mora samoupravljanje šele dokazati v razmerah tržne konkurence (Jeza, 1979, 6). Četudi načeloma zagovarja tržni princip, je imel Jeza v mislih nekakšno vmesno stopnjo gospodarske ureditve, ki ni niti »socialistična« niti »liberalna«, ampak ključno vlogo zopet zavzame nacionalni vidik. »*Duha podjetnosti in samoiniciativnosti ter tržni značaj liberalnega gospodarstva mora združevati z najglobljim in najdoslednejšim ter najbolj človečanskim čutom za vsenarodno in preko te – a ne mimo te – z vsečloveško vzajemnostjo. Ustava mora pojmovati slovenski narod kot veliko družino v smislu pravega socializma*« (Jeza, 1976b). Delavci sicer ne bi mogli popolnoma upravljati s presežno vrednostjo produktov, saj bi se glavnina dobička prelila v državni proračun, vendar pa bi sodelovali pri udeležbi na dobičku. Ključna opora pri vzpostavljanju gospodarskega in socialnega sistema je za Jezo gospodarski in politični model Andreja Gosarja (o Gosarjevem korporativizmu glej: Dragoš, 2007). Poleg splošnih gospodarskih in finančnih zadev, kamor sodi tudi uvedba nove monetarne enote, so se Jeza in pristaši ukvarjali tudi s posameznimi gospodarskimi panogami. Med njimi zavzema posebno mesto kmetijstvo kot tradicionalna gospodarska dejavnost, ki v socializmu ni prosperirala, po novem pa bi z denacionalizacijo dobila posebno veljavo. Omenjena avtorja v domačijem slogu razpravljata o najrazličnejših temah, od npr. urbanistične ureditve, ko naj bi denimo odstranjevali objekte in vikend hišice (»zlasti tiste, ki pripadajo novemu razredu«) z nekdanjih kmetijskih zemljišč, preko financiranja kmetijskih šol, kjer bi potekalo obvezno šolanje kmečkega naraščaja, do prepovedi uporabe strupov in umetne krme (Jeza, 1976b; F. D., 1983).

Izobraževalni sistem, ki bi dopuščal državne in zasebne šole, bi bil kot ključni ideološki aparat države podvržen močni prisotnosti nacionalnih vsebin (zgodovine in državljanske vzgoje). Podobno kot bi imela katoliška vera poseben status med verskimi skupnostmi, bi bil tudi v šolah obvezen verouk, ker kot pravijo v pobudi za ustanovitev SNASDA »ne verjamejo v 'nevtralnno' šolo, v kateri krščanska etika ne bi imela mesta« (SNASDA, 1979, 35). Univerze naj bi uživale avtonomijo. Kot zanimiv predlog pa lahko omenimo še načrt za ustanovitev nove univerze mednarodnega značaja v Kopru, kjer bi predavanja potekala v angleščini in drugih svetovnih jezikih (F. D., 1983).

SKLEP

Rudi Rizman ugotavlja, da je skupni imenovalec vseh nacionalizmov to, da vsa družbena nasprotja tolmačijo samo na nacionalni osnovi (Rizman, 1987, 231). Na ta imenovalec nacionalizma, ki narod dojema kot »politično obliko svete skupnosti državljanov« (Smith, 2005, 107), lahko umestimo tudi publicistični angažma Franca Jeze. Kot smo ugotovili, je zanj vir vseh tegob, s katerimi se je spopadal slovenski narod v modernem času, neobstoj in nerealizacija nacionalnega programa. Prav zaradi tega izhodiščnega položaja zastavi vse sile v idejo kreacije samostojne države, ki zanj nedvomno pomeni obenem nujnost in eshatološko izpolnitev. Jeza namreč do skrajnosti potencira popularna pričakovanja povprečnih Slovencev iz obdobja osamosvajanja, da bo Slovenija dosegla najmanj stopnjo razvoja Švice (Pelikan, 2003, 25), ko se bo po njegovem prepričanju otresla vseh ekonomskih problemov samo zaradi tega, ker je ne bo več težil »balkanski« mlinski kamen.

Kritika, ki je razen redkih izjem utemeljena na nacionalnih izhodiščih položaja Slovencev v obeh Jugoslavijah, ne dosega konsistentnosti sočasnih kritik kakšnega Borisa Pahorja ali Ljuba Sirca. Ugotovimo lahko, da so bile ideje o državno-pravni in ekonomski ureditvi slovenske države, ki jih je posredoval Jeza in njegovi somišljeniki, na relativno neizoblikovani stopnji. To nas ne sme presenečati v kontekstu Smithove ugotovitve, da se nacionalistična ideologija ni zmožna lotiti tako pomembnih družbenih vprašanj, kot so družbena pravičnost, razporeditev sredstev ali reševanje sporov (Smith, 2005, 38). Od tod si lahko tudi pojasnujemo mnoge tradicionalistične vložke, ki so jih Jeza in somišljeniki vrnili v imaginarij ustroja bodoče slovenske države.

Po drugi strani pa nam Jeza že najmanj desetletje pred razvojem v Sloveniji sugerira ideje o narodni spravi in o demokratizaciji ZKS ter njenem sodelovanju pri procesu osamosvajanja. Politični emigraciji, ki je vse bolj izgubljala stik z realnostjo v matici, pa je nakazal, da bodo pri demokratičnih spremembah morali odigrati ključno vlogo Slovenci v domovini.

Zaradi naštetega bi bilo potrebno nadaljnje raziskovanje v smeri ugotavljanja pomena, ki ga je imel Jezov angažma v Sloveniji, kamor je poskušal načrtno širiti

svoje ideje, pa tudi ugotavljanje pomena v zamejstvu, zlasti med katoliško usmerjenimi izobraženci.

POLITICAL EMIGRATION IN TRIESTE AND THE QUESTION OF AN INDEPENDENT SLOVENIA – THE CASE OF FRANC JEZA

Jure RAMŠAK

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper,
SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: jure.ramsak@zrs.upr.si

SUMMARY

The idea of an independent Slovenian state may be said to have been developed by the group of Catholic »Guards« at the time before World War II, when Lambert Ehrlich drew attention to the significance of such a state. Unlike the direction taken by Ban Natlačen towards a federative Yugoslavia, Ehrlich's programme, drawn up during World War II and entitled »The Slovenian Problem«, envisaged a sovereign Slovenian state, be it as an independent or a confederative unit integrated into the Central European »Intermarium«. After World War II, the pro-independence idea was adopted by a group of emigrants under the leadership of Ciril Žebot, who founded the Action Committee for a United and Sovereign State of Slovenia in Rome on April 4, 1941. After the signing of the London Memorandum in 1954, their general idea of expanding the Free Territory of Trieste to encompass the entire Slovene territory was replaced by the aim of creating an independent Slovenia within the established borders which was in complete contradiction with the policies pursued by the pro-Yugoslav National Committee for Slovenia (NOS). Apart from some emigrant circles in Argentina, the pro-independence initiative was also embraced by the Slovenian State Movement (SDG) in Canada, which issued the newspaper Slovenska Država.

Acting as a European branch of the Slovenian state movement, the Action Committee for an Independent Slovenia (AONS) increased its activities in Munich and Trieste where a political emigrant and former activist of the Liberation Front, Franc Jeza, took over the initiative in the early 1960s. Following the highly publicised campaign of disseminating pro-independence flyers, he turned to journalism through which he alerted the public to the need for an independent Slovenian state, first in newspaper articles and from the end of the 1970s onwards also in independent publications which he edited and largely authored. As an explicit ethnocentrist, Jeza based his views primarily on the criticism of Yugoslavdom and socialism, and advocated the right to an independent state on the grounds of a (quasi)historical

constitutional legitimacy. Furthermore, together with his adherents (of whom some were also from Slovenia), Jeza laid the groundwork for a social order of the future Slovenian state on a nationalist and traditionalist basis by also taking into consideration political pluralism and parliamentary democracy.

Despite the fact that Jeza did not find many followers amongst the community of the Slovenian minority in Italy, he was under close surveillance by the Slovenian State Security Service, who were well aware of the political consequences of any nationally-motivated criticism that might erupt in the wake of an economic crisis in Slovenia.

Key words: Franc Jeza, AONS, SDG, Slovenia, political emigration, national programmes, nationalism

VIRI IN LITERATURA

- Arnšek, M. (1978):** O osnovah gospodarstva v slovenski družbi. V: Jeza, F. (ur.): Alternativa. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 18–23.
- ARS 1931** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond 1931: Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije.
- F. D. (1983):** Kakšno slovensko državo hočemo. V: Jeza, F. (ur.): Neodvisna Slovenija. Trst samozaložba, 8–18.
- Jermol, P. (1979):** Pod komunistično oblastjo. V: Jeza, F. (ur.): Iniciativa. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 14–18.
- Jeza, F. (1959):** Nova tlaka slovenskega naroda. Študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji. Trst, samozaložba.
- Jeza, F. (1970):** Vloga slovenskega begunstva. Smer v slovensko državo, 6, 35. Buenos Aires.
- J F [Jeza, F.] (1973):** Slovenija danes – in jutri? Smer v slovensko državo, 9, 46. Buenos Aires.
- Jeza, F. (1976a):** Kakšna naj bo neodvisna slovenska država? Smer v slovensko državo, 12, 60. Buenos Aires.
- Jeza, F. (1976b):** Kakšna bo slovenska država? Smer v slovensko državo, 12, 62. Buenos Aires.
- Jeza, F. (1977a):** S kakšno strategijo in taktiko do neodvisne slovenske države. Smer v slovensko državo, 12, 68. Buenos Aires.
- Jeza, F. (1977b):** V politiki ni mogoče biti puščavnik. Smer v slovensko državo, 13, 72. Buenos Aires.
- Jeza, F. (1978a):** Alternativa. V: Jeza, F. (ur.): Alternativa. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 1–11.

- Jeza, F. (1978b):** Samo neodvisnost lahko obvaruje slovenski narod pred novimi katastrofami. Smer v slovensko državo, 14, 75. Buenos Aires.
- Jeza, F. (1979):** Iniciativa. V: Jeza, F. (ur.): Iniciativa. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 3–10.
- Jeza, F. (1980a):** Demokracija. V: Jeza, F. (ur.): Demokracija. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 1–11.
- Jeza, F. (1980b):** Slovenski narod hoče svobodo in ne »samoodločbo«. V: Jeza, F. (ur.): Demokracija. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 36–38.
- Jeza, F. (1981a):** Kakšen socializem, škof Grmič? V: Jeza, F. (ur.): Akcija, zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 33–36.
- Jeza, F. (1981b):** Akcija. V: Jeza, F. (ur.): Akcija, zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 1–4.
- Jeza, F. (1982):** Slovenija se mora izluščiti iz Azije. Smer v Slovensko državo, 18, 95. Buenos Aires.
- Jeza, F. (1983a):** Vzgoja k narodni nezavednosti. Razmišljanje o slovenski zgodovini v modernem času. V: Jeza, F. (ur.): Neodvisna Slovenija. Trst, samozaložba, 1–7.
- Jeza, F. (1983b):** Politični pluralizem in Slovenci. V: Jeza, F. (ur.): Neodvisna Slovenija. Trst, samozaložba, 44–48.
- Jeza, F. (1983c):** K socialistični izpovedi škofa dr. Grmiča. Smer v slovensko državo. Buenos Aires.
- Jež, J. (1997):** Življenje moje. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Sirc, L. (1979):** Prof. Ljubo Sirc o sistemu samoupravljanja. V: Jeza, F. (ur.): Iniciativa. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 11–13.
- Sirc, L. (2010):** Brezpotja socializma. Ljubljana, Slovenska matica.
- SNASDA (1979):** Zakaj nova slovenska stranka? V: Jeza, F. (ur.): Iniciativa. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 34–36.
- Tušek, S. (1981):** Današnji položaj slovenskega naroda. V: Jeza, F. (ur.): Akcija. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 23–30.
- Urbanc, P. (1978):** Nova ekonomija v Sloveniji. V: Jeza, F. (ur.): Alternativa. Zbornik za družbena vprašanja. Trst, samozaložba, 12–17.
- Žebot, C. (1990):** Neminljiva Slovenija. Ljubljana, Magellan.
- Dragoš, S. (2007):** Inovativnost Gosarjevega korporativizma. V: Pirjevec, J., Pleterški, J. (ur.): Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941. Ljubljana, SAZU, 233–267.
- Friš, D. (ur.) (1995):** Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928–1958). Viri, 8. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Godeša, B. (2002):** Ehrlich in zasnova slovenske države. V: Škulj, E. (ur.): Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba, 279–308.

- Habjan, V. (1994):** Franc Jeza med Ljubljano in Trstom. V: Tavčar, M. (ur.): Zbornik o simpozija o Francu Jezi. Gorica, Goriška Mohorjeva, 69–92.
- Hobsbawm, E. (1991):** Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hosking, G., Schöpflin, G. (ur.) (1997):** Myths and nationhood. London, Hurst & Company.
- Javoršek, J. (1990):** Spomini na Slovence III. Ljubljana, Adit.
- Jevnikar, I. (1994):** Še o Jezovem simpoziju. V: Tavčar, M. (ur.): Zbornik o simpozija o Francu Jezi. Gorica, Goriška Mohorjeva, 103–108.
- Kerševan, M. (1984):** Religija v samoupravni družbi. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Klemenčič, M. (1999):** Delovanje slovenskih izseljencev v ZDA za neodvisno Slovenijo. Razprave in gradivo, 34. Ljubljana, 9–28.
- Klemenčič, M. (2002):** Delovanje slovenskih izseljencev v Kanadi za neodvisno Slovenijo. Objava virov s komentarjem. Razprave in gradivo, 40. Ljubljana, 106–209.
- Klemenčič, M. (2008²):** Ustanovitev slovenske države – davna želja vseh Slovencev!? V: Ferenc, M., Petkovšek, B. (ur.): Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 83–91.
- Kovačič, G. (2005):** Zagate z nacijo. V: Smith, A.: Nacionalizem. Teorija, ideologija, zgodovina. Ljubljana, Krtina, 213–232.
- Legiša, D. (1994):** Franc Jeza politik ali ne. V: Tavčar, M. (ur.): Zbornik o simpozija o Francu Jezi. Gorica, Goriška Mohorjeva, 57–66.
- Mislej, I. (1995):** Državna misel pri dveh političnih emigracijah v Argentini. V: Grafenauer, B. et al. (ur.): Slovenci in država. Zbornik z znanstvenega posveta na SAZU. Ljubljana, SAZU, 307–315.
- Nared, J. (2001):** Slovenska povojna politična emigracija in razvoj ideje o neodvisnosti Slovenije. Dve domovini, 13. Ljubljana, 133–163.
- Novak, B. (1995):** Geneza slovenske državne ideje med emigracijo. V: Grafenauer, B. et al. (ur.): Slovenci in država. Zbornik z znanstvenega posveta na SAZU. Ljubljana, SAZU, 295–305.
- Pahor, B. (2007):** Franc Jeza skoraj zamolčani disident. V: Jančar, M. (ur.): Kultura in politika. Ljubljana, Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 117–120.
- Passerini, L. (2008):** Ustna zgodovina, spol in utopija. Izbrani spisi. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Pelikan, E. (2003):** Kratka kronologija osamosvojitve Republike Slovenije. Acta Histriae, 11, 1. Koper, 9–26.
- Pelikan, E. (2009):** Interpretacije »posameznika, družbe in naroda« znotraj ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. Acta Histriae, 17, 1–2. Koper, 307–320.

- Pirjevec, J. (2008²):** Trst je naš! Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Pleterski, J. (2003):** Zgodovinski pluralizem motivov za osamosvojitve Slovenije. *Acta Histriae*, 11, 1. Koper, 209–220.
- Primorski slovenski biografski leksikon (1981):** Jevnikar, M. (ur.): Primorski slovenski biografski leksikon. 7. snopič. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Prunk, J. (1992):** Slovenski narodni vzpon. Ljubljana, DZS.
- Purini, P. (2007):** Una conseguenza degli accordi di Osimo: la nascita della List per Trieste. V: Pirjevec, J., Klabjan, B., Bajc, G. (ur.): Osimska meja. Koper, Založba Annales, 195–208.
- Rizman, R. (1987):** Marksizam i nacionalno pitanje. Beograd, Istrživačko-izdavački centar.
- Repe, B. (2009):** Obisk Cirila Žebota v Ljubljani. V: Repe, B., Prinčič, J.: Pred časom. Portret Staneta Kavčiča. Ljubljana, Modrijan.
- Smith, A. (1999):** Myths and memories of the nation. Oxford, Oxford University Press.
- Smith, A. (2005):** Nacionalizem. Teorija, ideologija, zgodovina. Ljubljana, Krtina.
- Štih, P. (2008²):** Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. V: Ferenc, M., Petkovšek, B. (ur.): Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 25–47.
- Vodopivec, P. (2008²):** Začarani krog nacionalne zgodovine. V: Ferenc, M., Petkovšek, B. (ur.): Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 49–59.
- Volk, S. (1998):** Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954. *Zgodovinski časopis*, 52, 1. Ljubljana, 87–109.